Контрольный экземпляр

Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА,
НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувл 1923 шера денз ★ ШИНАРА, 18 АПРЕЛЬ, 1989 ШУ. ★ № 47 (7704). ★ Мах 3 кеп.

СССР ХАЛКЪА ДЕПУТАТИЙ СЪЕЗД ГУЛЪЯРАХ ДОЛА

СССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТА ПРЕЗИДИУМА

УКАЗ

1988 шера 1 декабрерча «СССР Конституцена (Керттерча Закона) хувцамаши тIатохараши дара хьакъехьара» СССР Закон дIалоладара порядках» болча СССР Лакхехьарча Совета соцамга хьежжа СССР Лакхехьарча Совета Президиумо **соцам бу:**

СССР халкъа депутатий съезд гулъе 1989 шера 25 мае городе Москве.

СССР Лакхехьарча Совета Президиума Председатель М. ГОРБАЧЕВ.

СССР Лакхехьарча Совета Президиума секретарь Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

г. Москва, Кремль.
1989 ш., 14 апрель.

1989 шера 1 Майна дола КПСС ЦК тIахьехамаш

1. Даькъала хилда 1 Май — къахьегамхой дунен халкъашта юкъерча солидарноста Ди!

2. Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

3. Баха а бахалба дегIа а ухалба марксистско-ленински хьехам — социализм революционни кердаяккхара идейни лард!

4. Даькъала хийла Советски Союза Коммунистически парти — перестройка инициатор а гарант а!

5. Коммунисташ! Хьаьддача гIулакхащца кхоачашъе XIX Ерригсоюзни партконференце новаторски идеяш!

6. Даькъала хийла Советаш — бокъонца долча халкъа Iаьдала органаш!

7. ЧIоагI а лойла тоа а лойла вай сийлахь-йоккха Даьхе — Советски Социалистически Республикай Союз!

8. СССР халкъаш! Лора а е дегIа а кхувла социалистически интернационализмеи советски патриотизмеи традицеш! Хьадда юхатоха национализми шовинизми!

9. Даькъала хийла болхлой класс — вай общество хьалха латта низ!

10. Юртара къахьегамхой! Кхоачашъе КПСС ЦК мартовски (1989 ш.) Пленума решенеш! Социалистически доалахьен тайп-тайпарча формайи боахам лелабара тайпайи ларда тIа тоаде мехка баха нах кхачанца Iалашбелга!

11. Советски Iилманхой, культуреи искусствеи деятелаш! ДегIакхувла перестройка интеллектуальни потенциал! Лора а е еба а е социализма духовни маьхаленаш!

12. Советски кхалнах! ХIара денна дезала хьал тоадара йоакхо а еш, хьинаре дакъа лаца къахьегамеи общественни гIулакхашкеи, машара тIехьарча къовсаме!

13. Комсомольцаш, кагийнахи мехкарийи! ТIатеIIа Iомае знанеш, къахьегамеи общественни балхеи навыкаш! Хьинаре дакъа лаца перестройке!

14. Советски профсоюзаш! Къовсам лоаттабе къахьегам дика вIаштIехьбаккхара, наьха вахара хьал тоадара тIехьа! ЧIоагIъе социальни нийсхо, хьаллувца къахьегамхой законни бокъонаш!

15. ДIайха моаршал да парте, тIема, къахьегама ветеранашка!

16. ССР Союза гражданаш! Халкъа хьашташтеи социализм кердаяккхараи дегIайоалае общественни инициатива а перестройка яра активность а!

17. Советски бIухой! ЧIоагIъе денала организованности дисциплинеи! Хьинаре доакъашхой, эскареи флотеи еча перестройке советски халкъа машарера къахьегам тешаме лорабераш хила!

18. ЦхьоалагIча Мая моаршал хилда коммунистически болхлойи партешта, доазол арахьарча мехкий дерригача демократически низашта!

19. ЧIоагIлулда социалистически пачхаьалкхений халкъий доттагIал!

20. ДIайха моаршал хилда къахьегача наьха хьашташ бахьан долаш, эксплуатацена, социальни къамани Iотткъама духьала латтача денал долча къовсамхошта!

21. Европа халкъаш! Хьалдергда вай воай континенте кхерамзлени цхьана гIулакхаш леладареи юкъара цIа!

22. Планета халкъаш! Къовсам лоаттабе ядерни боацача а низагIа качбелла боацача а машара тIехьа! Кердача политически уйлай ларда тIа вIашагIтохаргда вай глобальни ,адамий юкъара проблемаш къоастаяра дола низаш!

«Автоспецоборудование» яхача опытно - экспериментальни заводе дикагIболча производственникий цIераш йоахача хана, эгтара хьалхарчарца предприяте кулгалхоша белгалбоах токарий-револьверщикий бригадира Середенко Людмила, револьверщица Варец Наталья, токарь Косарев Олег. Царех хIаранех лоацца ала доагIа.

Хадданза шоай декхараш толаме тIеххоачашдеш, даим социалистически яхье хьалха латташ хьайоагIаш я Середенко Людмила керте латта коллектив. Итт шу дизад бригадир йолаш цо болх бу. Цу шерашка массаза а ший декхараш цIена кхоачашдеш хьаенний из.

Цу коллективе толаме къахьегарах белгалъяьнна я Варец Наталья. Кагирхой хьехамча а я из. Ше цига къахьегаш йолча ткъеста шера ший опыт, дикагIа йола балха методаш дог раьза долаш дIайовзийташ цо хьалхебаьб дукха кагийнах.

Къона вале а коллективе дикагIчарех лоархIаш ва Косарев Олег а. Завода подшефни школе итт класс йистеяьккхача, Советски Эскаре гIулакх де вода из. Цигара цIавеча заводе токарала болх бе отт. Хьавенача дийнахьа денз хьинаре къа а хьегаш башха дика толамаш доахаш хиларах сий даьлар цун коллективе. Иштта из хиларах, укх деношка парте кандидаталла дIанийцар къона болхло. ХIаьта общественни балха тIа а хьинаре дакъа лоац цо. Из ва завода комсомола комитета член.

СУРТАШ ТIА: 1) токарь О. Косарев; 2) бригадир Л. Середенко; 3) револьверщица Н. Варец болх бе ше Iомаеш йолча Косова Ларисайца.

Во тIакхаьчараш цхьаь бутаргбац

МАССАНАХЬАРА ДАЬННАД ОАРЦ

Унзара хьал латт тохкамаш хиннача республика лоаман районашка. Дог а лазаш ладувгI Грозненски районе мел бахача наха цигара хьаухача хоамашка. ЧIоаггIа сагото еш цига хулаш латтачунга хьежаш багIа стихийни хатаро зе а дань. хIанз «Юбилейный» яхача совхозе баха хьабаьхкараш а.

БIаьннел совгIа дезал тIанийцаб шоайцига Беркатюрта бахача наха. Царех цхьабараш дIанийсбаьб Грозненски консервни завода къахьегама лагере.

Ханна бахара мел эша хьалаш вIаштIехьдаьхад царна укхаза. Боккхача къахетамца тIанийцаб беркатюртцаша хатар хиннараш. Царна шоашта могаш дола гIо дара юртхоша гулдеш латт ахча, кхачан продукташ. тIадувхар-когадувхар.

Беркат-юрта тхо хиннача дийнахьа цига кIал нийсвелар тхона Цlеча ЖIарга Общества республикански комитета председатела заместитель Н. Ф. Ромашов. Центороера хатар хиннараш укхаза тIа миштта эц, царна малагIа Iалашо, гIулакх ду хьожаш вар из. Тхоца къамаьл деш Николай Федоровича аьлар:

— Укхазарча лагере баха Iоховшабаьча 280 сага мах боацаш кхача Iалашбелга вIаштIехьдаккха ловш я тха комитет. Цу гIулакха лаьрхIа Грозненски юрта Агропромбанке №406726 йолча совхозни счете оаха хьожадаьд итт эзар сом ахча.

Вахарах бехарашта гIо дара ишта оарцагIбаьннаб районе баха нах, учрежденей, организацей коллективаш. Иштта, массала, хьехархочо Г. Ф. Козловас Центороерча казначеяга Исраилов Зияудинага дIаделар Горячеисточненски юкъерча школа шоай коллективо гулдаь дола 244 сом ахча. №2 йолча Правобережненски юкъерча школа вилалаша енай кхачан продукташ. 125 сом ахча а луш, шийна могаш дола гIо даьд хатар хиннарашта «Заветы Ильича» яхача районни газета йоккха йоацача коллективо а. ХIара ди ме доалл тIа-тIа алсамагIа хулаш доагIа вахарах бехарашта района къахьегамхоша деш дола материальни а моральни а гIо новкъостал.

Сагага хаьтта дагIац цуна тIакхоача во, цхьабакъда, ше иразз долаш лархIа веза цо шийга кхаьча бала шоашта дIатIаэца гонахьа нах нийслой. ХIаьта из дика оамал даим а йоаллаш хиннай вайнахах. Цунна къаьгга тешал деш да хатар тIаэттараш тернал ца беш ца биталга. Массане а хьаллаьцар цар оагIув: лоалахоша, гаргарча наха. новкъосташа. ВIашагI а елла хьинаре болх беш я Iаламо хьовзам баьрашта гIонна йола комисси.

Я. САИДОВ

22 АПРЕЛЕ—ЛЕНИНСКИ КОММУНИСТИЧЕСКИ СУББОТНИК

Цlейна кийчо еш ба

Дунен тIа прогрессивни мел долча адама везаш вола баьчча В. И. Ленин ваь ди дездара хетадаь дола доккха Цlей дег тIара безамца массаза тIанийдеш хиннад вай мехка.

Укх бIаьсте советски наха цхьаьнца хатараш нийсденнад. Цудухьа, 22 апреле, хIанзалца хинначул кхы а дукхагIа долча хьинарца къахьега лаьрхIа ба вай республикера къахьегамхой. ХIана аьлча, Даьхен традици я ийшачунна вошал деш. Iоалахочун хинна зе шийна хиннар санна лоархIаш. Из иштта долга хьахьокх вай беррига мехка санна. Нохч-ГIалгIай республике мел йолча миIингашка хIанзе субботник дIадахьара кийчо ярал совгIа, цу дийнахьа болх барах хьадаьккха дола ахча хатар хиннача районашта дIадахьийта лаьрхIа хиларо а.

Масала, «Старогрознефть» НГДУ болхлоша вIашагIъеллача штабо субботник хургдолча дийнахьа шоаш дергдар хIанзлехьа белгалдаьккхад. Иштта, доагIачул совгIа 180 тонн мехкдаьтта даккха лаьрхIа я къахьегамхой коллектив. Цул совгIа, 2,5 эзар сома маьха ремонтни балхаш де лаьрхIа ба уж. Шоаш даьккхача алапех 20 эзар сом болхлоша дIахьожадергда Iалама хатаро вахарах бохабаьча наха гIо дара.

Цlеча субботнике, кагирхошта масал луш, комсомольцашца цхьанна шоай къона дIаяха ха дага а йохаш, дизза хьинаре дакъа лаца лаьрхIа ба тIемеи къахьегамеи ветеранаш, уж 100 сага совгIа ва. Кхычар санна, хьаьнала къахьийга даьккха ахча дег тIара раьза а болаш, зе хиннача районашка дала лаьрхIа ба уж.

«Старогрознефть» НГДУ болхлошта чIоагIIа лоархIаме хеташ да Iалам лорадар а из хозадар а. Цудухьа 5 гектар гаргга йола территори цIенъе, 225 гектар йолча территоре тIа гаьнаши кIотаргаши дIайоагIа лаьрхIад цар.

* * *

«Южгазспецстрой» яхача треста СМУ-2 начальника нов. Добриев Султана газета редакце Цlеча субботнике шоаш хьинаре дакъа лаца лаьрхIа хилар а цу дийнахьа де лаьрхIар а дийцар.

Дезача дийнахьа балха аравала кийчвенна 130 саг ва. Царна юкъе шоаш массаза а болх беча мeтте болх бергболаш 80 саг ва.

Еррига коллектив раьза а йолаш, субботнике болх барах даьккха алапи лоаман районашка Iалама хатарах зе хиннача наха новкъосталла дIадахийта лаьрхIад.

* * *

Хьинарца къа а хьийга «Цlе суббота» дезде лаьрхIа ба радиотехнически завода болхлой. Къахьегама коллектив вIашагIа а кхийтта цу дийнахьа шоаш де лаьрхIар белгалдаьккхад. Цул совгIа хьинаре къахьийга даьккха ахча шийтталагIча пятилетка фонде дIадахьийта оттадаьд массавар дег тIара раьза а волаш.

Къахьегама цIей дездеча дакъа лоацаргда 1100 саго. ХIаравар тIехдика болх бе хIанзале а кийчлуш ва.

Радиотехнически завода мел йолча цехаш: участкаши тIанийца социалистически декхараш планал дуккха а дукхагIа да. 22 апреле Ерригсоюзни коммунистически субботнике дакъалоацараша юкъе къахьегамеи тIемеи ветеранаш, комсомольцаш, кулгалхой ба. Шеко яц, цIей дикача боараме чакхдаргхилараx. ХIана аьлча цу хьакъехьа мел эшар хIанзле а кийча да завода.

Т. МАЛЬСАГОВА.

Хьинаре къахьегаргда

Дешара мукъа йолча хана бIаьсти яьлчахьа улицашка, коа арабаьле, бе новраш а белаш а йоахкаш бIаргагу Грозненски мехкдаьтта техникума дешархой.

Бакъда, къаьстта йоахко еш ба уж, хIанз шоашта тIачIоагIъяьча Клара Цеткинай, Маяковске цIерагIча улицай, Халкъий доттагIала майдан уллуврча парка.

Коммунистически субботникага кийчбалара балхаш цар дIадоладаь дукха ха я. ДIаегIай гаьнаш, кIал яьгIараш аьхкай.

ХIанз дешархой кийчлуш ба. Цlеча шоаттадийнахьа техникума гонахьа ягIача гаьнашта кIира тоха, ков а, гонахьара моттигаш а цIенъе. Улица наькъашка новраш хьекха цхьалхало е.

Цул совгIа, ленински субботник долча дийнахьа кагирхоша лостам бергба техникума дешара корпусашка, кабинеташка: кораш, наIараш юларгьа, деха гIандаш, истолаш тоадергда.

— Субботник хьатIакхачарга са а тос оаха-м бIаьсти яьлча,— йоах учпрофкома председатела заместитела Утикалко Неляс. — ХIара шера традици а хинна вай мехка дIаэттача цу дено бехктокхаме а хеташ хьадайт цу хана деш мел дар. НIаьхкача хана хоза, цIена хул тха техникуме цул тIехьагIа. Из деррига дIадаьлча а. вай баьччах Ленинах долча дагалоацамашца бувзамаш долаш ма дий из бIаьстен цIей.

Х. ГАГИЕВА.

СИХДАЬД КХАШКАРА БАЛХАШ

Эшшача боараме минеральнии органически удобренеж а тайса, интенсивни технологи шерра юкъе а йоалаеш бIаьстан кхашкара балхаш дIахьош ба Назрановски района «Экажевский» яхача совхозе.

— Гурахьа дув ялаташ 1810 гектара тIа да тха, — йоах совхоза керттерча экономиста И. Х. Балаева. — Дика хьал долаш Iан кIал дахар уж. хIаьта хIанз бIаьстан малхо низ телаш сиха дегIадоагIаш да. Укх шера агротехнически толашагIа йолча хана дIайийнай ялата лаьрхIа 112 гектара тIа горох. 50 гектара тIа мукх. 4 апрель хьатIаотташ 100 гектар коартолаш дIайийнай оаха, ерригa дIае езараш 600 гектар я. Лаьтта дIоахделча дIае йолаергья хьажкIаш, царех 750 гектар ялатаи 250 гектар силосаи.

Со цига хиннача дийнахьа, догIа дийлха, тIаьдаяр аренашка. ХIаьта а цхьаккха а вагIацар укхаза. Техника, дIаде фу. удобренеш кийчъеш бар механизатораш. Цхьа бахьан ара йийкхача кхаш дIаде болалу уж.

ХIара дийнахьа шоай нормаш толаме кхоачаш а еш, хьинаре къахьег укхаза № 2 йолча тракторно-кхаш леладеча бригада механизаторараша. Царех къаьстта белгалваккха воагIа Шанхоев Абуязит. Цо массаза а ший дийнахьара нормаш кхоачашъю 140—150 процента.

Ч. МАГОМЕДОВ.

Арендана—шерра никъ

Тешаме гIулакх

Цхьан хIаманна бехке волча сага кепе велакъажар юхь тIа а долаш, наIарах хIама а теха, шорттига хьа а йийла. цхьа зIамига саг чухьежар са кабинете.

— Чувала мегаргвий?

Аз корта лостабир: чувала, — аьнна.

ЗIамигача сага цIи Молочиев Рукъман я, из Пролетарски яхача юрта вахаш ва. Механизатор ва.

— АрендагIа лаьтта эца безам бар са, — аьнна, доладир Рукъмана ший къамаьл. — Соца болх бе лаьрхIа болча кагийча нахаца къамаьл хиннад са. Уж ловш ба.

— Мел лаьтта могаргда хьона леладе?

— Оаш хьа мел лу, — жоп делар цо.

Иштта Молочиев Рукъман арендатор хилар. Ший новкъостащца цо шийна тIанийцар ши-кхо кха леладе, техника хьанийца, хьинаре ший болх бе волавелар. Дешащца дIаала ховргдац сона, мел дукха беза цунна юртбоахама къахьегам, аренаш. Из лаьтта дезаденна саг ва. Диззача дийнахьа из кхашка ва. ХIанз ший новкъосташца цхьана кенаца горох дIаювш ва.

Умаров Султана дIадера фу, удобренеш хьатIакхухь кхай тIа, Умаров Шерип сеяльщик ва, Алдамов Усмана лаьтта кийчду, Рукъмана ше кхаш дIадув. ХIаране ши-ший декхараш да болх боацаш цхьаккха вац. Iуйрийна 7 сахьат даьлча веча а Рукъман ший кхай тIа ва, сайрийна 7 сахьат даьлча веча а — цига. Са маца лоIа-те цо?

— Ялаташ дIадийна ваьлча салоIаргда аз, — яхаш, теву со цо.

БIаьсти дIадувш дар дIадийна даьлча, сона хов, гурахьа дIадийнача ялата подкормка е, тIаккха мугIараштa юкъера обработка е езалга. Хетаргахьа, кастта салоIаргдац Рукъмана.

— Молочиев Рукъман санна къахьегама тIера болаш ба тха дукхагIбола арендатораш. Амма, кхычарех лаьца дувцалехьа, аз ши-кхо дош аргда совхоза кулгалдара структуре хиннача хувцамех лаьца. ДIаяьха йоацаш я директора заместитела, отделене управляюще. цеха начальника, бригадирий должносташ. Хьалха керттера агроном хинна Хизиров Мохьмад, хIанз арендатор ва. Цун вошас — Ахьмада 70 гектар кха арендагIа леладе нийцад, иштта арендатораш хинна дIабахар хьалха МТМ заведующи хинна Шариев Усман, склада заведующий хинна Тазбиев Ахьмад, кхыбараш. Арендатораш хила яхаш цхьанне низ а бензар царна, шоашта дезаденна тIанийцад из гIулакх. Сога хатта тарлу: «Фу дагадеха даьд-хьогI цар из?» — аьнна.

Цу тайпарча хаттара са дала жоп да: «Шоай новкъостий дика масал бIаргадайна».

ДIадахача шера арендатора Халимов ТIахIира шебаьча балхах 36 эзар сом ийцар, цун доттагIчо Канаев ИсмаIала — 10 эзар сом, дика хьувкъам кхебарах кхы а тIалуш дола ахча ийцар кхыча ахархоша а. Цу тайпара арендаторашта хьахулаш бола пайда гуш ба. Цо хьа мел дечун тIаэтта латташ, из лоравеш цхьаккха саг вац. Арендаторий керттера декхар — ханнахьа, договорага хьежжа продукци дIаялар, хIаьта цо из хьал мишта кхеергья, из цунна ший гIулакх да. Укхаза хIаране ший никъ ба.

ХIара сага моллагIа яле а ший талант я. Из гучаяккха наха таро яла еза. Цу таронех цаI — арендни подряд.

Цхьа масал доаладергда аз. Цу хьисапе болх беш доацача хана, моллагIа йола распоряжени шозза, кхозза яла езар са. ХIаьтте. из цхьанне кхоачаш а яцар. ХIанз цкъа мара ала дезац, цу сахьате деррига даь хул. Кхашка приказаш тела ухац со хIанз царна ца ховра дIадувца, эшача гIо де вода. Арендаторий гIулакхашта юкъе а ца гIерташ, фуд-малад хьожаш ва. Геттара гIадвугаш хул цар дер гуш.

Цхьабакъда, ма хеталда, шедар дика а долаш тхо да аьнна. Кхоачамбоацараш а да. Масала, тоъаш яц техника. ХIара арендатор ший сеялка, культиватор хилар дезаш ва, амма уж дукха яц. Оаха ийю уж агроснабера. Кхы а цхьа сакхат да тха балха тIа: цхьаццаболча арендатораша шоай декхараш харцахьа кхетаду. МоллагIа культура дIайийначул тIехьагIа, из чуэцар мара кхы хIама де дезац аьнна хет цхьабарашта. Ший звене шиъ низбола трактор йоллаше а. Акаев Мохьмад, масала, кхыметтел кха ца оахаш Iийра. Лаьтта арендагIа хьанийцадий Iа? ТIаккха хьо цунна бакъвола да ва. Из кхетаде деза.

А. ТАКАЕВ,
«60 лет Октября» яхача совхоза директор.

Перестройка наькъагIа

Кердачох беркат доал

Вай республика предприятешкеи объединенешкеи юкъе эггара кердача экономически хьалашка болх бе йолаеннар я «Оргприбор» яха Грозненски производственни объединени.

Цун генеральни директора А. А. Мкртичана дувц: — Укх тIеххьарча шерашка тха объединене дика болх бу. Масала ,ткъаь ялх кварталах вIаштта карара-кара тела ЦIе байракх дIа ца хецаш министерстве хьалхарча моттиге латт. Пайда дукха тIабера тхона, бакъда, беррига хIана баккханзар, аьнна дIабаьккхар министерствас. Цул тIехьагIа тхоай кхоачашде дезача гIулакхашта цунгара цу пайдах хIамаш еха езаш хилар тхо. Болх бе безам хургболаш наха шоай къахьегамах хIама ца кхаьчача къахьега фу безам хургба цар? Дуккха болхлой ба квартирашка хьежаш итт шерашка аргIах латташ, берий бешамашка а ялсешка а моттигаш кхоачамболаш яц. СалоIача базашка кIезига я моттигаш. Алапи а лакха да ала йиш йолаш дац. Социалистически предприяте хьакъехьа тIанийцача законо шерра никъ белар инициативана. Сага эшачунгара а цун хьашташкара а дIадоладелар тхо. Болх бе, салаIа, унахцIено лорае, производственни база кердаяккха болхлошта мел эшаш дола хьалаш хьаде рузкъа эш. Мичара дахьаргда из? Болхлой дукхагIа а ца хулийташ продукци арахецилга кховзткъа процент лакхде дезаш хилар. ЧIоагIа хала декхар да из, бакъда, кхоачашдулургдолаш да. Къаьнача методашца из кхоачашде йиш ца хилар кхетадир оаха. Кердача тайпара болх бинза баргбоацилга наха цифрашца из дIа а хьекха, цу гIулакха ерригa идеологически актив орцагIъяккхар оаха.

1987-ча шера 1-ча январе денз шийна ше ахчанца кхоачо яра хьалашка болх бе йолаелар объединени. Цул хьалхагIа болх дика вIаштIехьбаьккхар.

— Экономически служба болхлоша, эшаш дола документаш, положенеш, инструкцеш, методически указанеш, иштта кхыдола документаш кийчдир — яхаш дувц керттерча экономиста Чигрина.— Ерригa цехаш боахама расчетага яьхар. Заводоуправлене цхьацца йола бокъонаш подразделенешка дIаелар. Цеха техпромфинплана керттера хьокхамаш белгал а даьха, хIара бетта йийкъа а йийкъа, квартала задани хьалхе дIахайтар царга. Цун ларда тIа цеха кулгалхоша хIара итт дийнахьа йийкъа а йийкъа, бетта задани бригадашка дIайовзийт. Цеха начальника кулгалца доацаш из кхоачашду цеховой экономиста.

Завода юкъера хозрасчет толаме дIаяхьара керттерча хьалех цаI да, кердача тайпара вIашагIтеха бригадни формаш ерригача цехашка юкъеяхар.

Къахьегамеи алапи далареи отдела начальникаца Леонтьевца цхьана цехашка гIолла хилар тхо болхлошца къамаьл деш.

«1987-ча шера цехе хозрасчет юкъе йоалаяьй оаха», — яхаш дувц цхьоалагIча механически цеха начальника Дикова. Болхлой материальни хьал лакхдаро гIо дир къахьегама овсарле 6—7 процент лакхъе. Изделей комплектаци лакхъялар, болхлой кIезигагIа боллаше а план хIанз хадданза кхоачашъю. Цо дувцар хьаллоацаш яр, оаха къамаьл деча хана цига хиина цеха инженер-экономист Корнеева. Цо йоах:

—Тха цехе йийтта бригада я, царех хIараяр хозрасчетни задани йолаш я. Къахьегамах хьахинначунга хьежжа алапи да. Цо къахьегама овсарле а дика лакхъю».

Токарий - расточникий тха бригада кхыяраш санна хозрасчетах болх беш я, дувц дIахо бригадира Маркитантовс. — Болх цхьана юкъара хьабу оаха, хIаьта алапи къахьегама дакъа лацара коофициентага хьежжа оахош дIа-юха декъ. Къахьегамо хьадер лакхденнад, изделе дикал тоаеннай, алапи 30—40 процент дегIаденад. Тхо дерригаш а раьза да.

Из тайпа уйла йолаш я бригадир Лавровская а. Цо йоах:

— Хьалхе а хов тхона бетта а, шин денна а задани. КхоалагIа смена а ца эшаш, хIанз, йоагIа изделеш арахеца шин сменах кхоаду тхо. Алапи а лоархIам болаш тIакхийттад. Хьалха станокашта эша гIулакх деш наладчикаши оператораши бар. Цунца цхьана, нах дукха боллаше а, хьадеш дола хIама дегIадагIацар. Коллективо лаьрххIа наладчикаш мукъабалийтар. Цар дер оператораша ду хIанз. Наладчикашта доагIаш хинначох ах алапи операторашта тел, цул совгIа, шоаш баьча балхах доагIар а эц цар. ХIанз бригадо 600—700 нормасахьата къахьег. Наьха алапи 220—230 сомагара денз 330 сомага кхаччалца лакхденнад.

Структурни подразделенеша шоайла леладу гIулакхаш экономически бехктокхаме хургдолаш вIаштIехьдаьхад. ДIадодар кIезигдара йола механизм болх беш я. Бийдала, кхычох кхом беш болхлочо е коллективо хоадам боллаш даьр белгалдоаккхаш экономе лицевой счет я объединене юкъеяьккха. Материалий, гIирса, инструмента, доагора, энерге кхом барах материальни совгIат де оттадаьд. Технологи телхаелга, брак елга, гIулакх доацаш ца эшаш электроэнерги йоаелга цехе хIанз кIезигденнад.

Экономически служба подразделенеша беча балха хIара дийнахьа тIахьожам лоаттабу, хьокхамашта ханнахьа тохкамаш ду, кхоачамбоацараш гучадоах.

Кулгалдара экономически формаш дIакъаста йиш йолаш яц демократизмах. Из дегIайоалаелга дIадоладавд объединене. Подразделенешка, объединене болх беш я къахьегама коллективий совет. Цунна кулгалдеш ва генеральни директор. Бакъдар аьлча, къахьегама коллективий совета хьакъехьа йолча рекомендацешка цун председатель болхло хила веза аьнад. Перестройке гIорваьнача прораба Травкина йоах къахьегама коллективий совета керте отта веза хьалхара кулгалхо.

ДIадахача шера февраль бетта вIашагIъеллай из совет. ХIанз а ший болх мишта дIабахьа беза цунна белгалдаьнна доацаш санна хеталу. Цу кердача новкъа хьалхара гIа мара баьккхабац. Шоаш дIадоладаь из гIулакх дегIадоаладе лаьрхIа ба объединене болхлой. Укх шера коллективни подряд юкъейоалае дага ба уж. ДIадахача шера ноябрь бетта электрофотографически рецепташ арахецаш йола, М. И. Шнейдман кулгалду экспериментальни участок коллективни подряда тIа яьлар. Къахьегама овсарле дегIайоалаяра декхар кхоачашдаь хилар. Цхьан сома маьха нормативни - цIена продукци арахийцача, прогрессивни нормативах алапи дала лаьрхIад цига. Коллективо шийна оттаь нормативаш кхоачаш а тIехкхоачаш а йича оттадаьчул совгIа кхы тIа алапи лу, хIаьта уж кхоачаш ца йича алапи тIерадоакх.

— Оаха сатувсаш хиннарел а тIехдаьннад толамаш, — дувц экономиста — нормировщица йолча Волнякова — Барайтта дийнахьа март бетта план кхоачашйир. ХIаьта апрель бетта дийт эзар сома план тIатоха, аьнна дехар дир коллективо».

Доазол дехьа дIайохийта продукци арахеца кхы тIа заказаш тIанийцар объединене кулгалхоша. Хьалха йохкаш хиннача пхи бIаь эзар сома изделена меттел ши миллион маьха изделий ехкай. Чурча рынке продукци ехкача хулача 15—20 процент пайдана меттел йиъ бIаь процент пайда хул доазол дехьа издели ехкача.

Цу дерригне вIаштIехьдоалийтаргда, шеко а йоацаш производство социально дегIаахара планаш толаме кхоачашъе — яхаш дувц генеральни директора. — Укх шера 180 квартирни цIа хьалдаь доаккхаргда. ХIаьта 1990-ча шера 120 квартира, 48 квартира йола цIенош хьалдергда, нах баха цIенош хьалдеча тха кооперативо. Цунца квартирана аргIах мел латтараш 2000-гIа шу тIакхачалехьа квартирашца Iалашбергба. Цу тайпара, «Оргтехника» объединене коллектив нийсача новкъа, перестройка новкъа, кердача новкъа я.

В. ДИДИГОВ.

ПРОФСОЮЗАШИ КОЛЛЕКТИВНИ ДОГОВОРИ

Бурувдеттараша хIара денна дIадехараш дувца волавелар МагIалбика бурувдеттача балхий управлене профкома председатель Ю. И. Тонкогубов, дIадахача шера коллективни договор кхоачашдарах дувцаш тха спецкорраца А. Садулаевца ше къамаьл деш. МагIалбика мехкдаьтта доалла моттиг тахкархой «Грознефть» кулгалхошта, смежникашта, снабженцашта, ОРСа болхлошта раьза ца хилар доагIаш а нийса а да.

Вай хийцца, цу дешаех па кхераш ала йиш я перестройкеи, гласностеи, советски общества демократизаци ечеи хана дах, аьнна. Вай деноц — промышленноста, юртбоахама, экономика, дерригача а общественни вахара радикальни экономически перестройка ю деноц да. Иштта эттача хана шийна могар, низкхоачар ца деш ваха мегаргвий?

Уж хаттараш телар аз сайна МагIалбика УБР коллектива укх шерара коллективни договор кийчдеча а чIоагIдеча а собране се вагIаш.

ХIанз къахьегама коллектива лоархIам, цун структура доакъой, хIара болхлочун лоархIам цIаьхха лакхбеннаб. ТIаккха вай бокъо я хIара коллектива членагара диззаи нийсеи ший декхараш кхоачашдар хьадеха. Из эшаш да майрра кхоанарча денга хьежа.

Ший аргIагIа администраци профсоюзни комитетой, коллективни договора тIа яххача тайпара, балха овсарле лакха хургйола хьалаш вIаштIехьдаха деза. Из деш дий тIаккха? Халахете а, боаггIача боараме, эшшача тайпара дац. Цунах даьсса хабар ца хилийта масейтта масал доаладергда аз.

Коллективни договора 3-ча пункта тIа йоах: «Керттерча дешаех опыт дIа-юха эца таро йолча мехка предприятешка командировкаш вIаштIехьъяха». Республикага диллача а гаьна йисте ма дахий тхо, кхыча бурувтохара балхий управленешца наггахьа цаховш ца хилча вIаши гIулакх хилац тха. ХIанз ший тайпара «ноахалаш хувцадаларгеи» дукха кагирхой хьаахарген хьежача, из цхьаккха тайпа ла йиш йоацаш хIама да. Керда хьабаьхкарашта бIарччача шера шоай буровой мара хIама бIарга мича гу.

Мехка кхыча районашка ахар-м аз дувца а дувцац. Тхо долча иштта моттигаш а нийслу — тха № 17 Д йолча буровой мехкдаьтта доалла моттиг тахкархой ховш бац тха № 4 А йолча буровой коллектива къахьегами салаIари мишта вIаштIехьдаьккхад.

Коллективни договора 7-ча пункта тIа белгалдаьккха да хьехамчий болам шербе а дегIабоалабе а, аьнна. Из болам чIоагIа эшаш фактор я кадраш гIалат доацаш Iомадеча, хIаьта шортта кагирхошта дIаяла опыт а йолаш мехкдаьтта доалла моттиг тохкача ветеранаш тхой болаш а хилча. Уж ба бурувдеттараш ин. Поппхадзе, Галаев, Колосовский, Протасов, слесарь Филасов, электромонтер Коттоев иштта кхы дукхабараш а.

Цхьабакъда, халахете а, из гIулакх а тха во оттадаь латт. Тахан а тIехь чоалханеча балхий мастер, скважинаш чIоагIъю инженер и. кх. дI. хувцар эшаш дар тхо. Из список кхы а дIахо яхьа йиш яр.

Ира латт коллектива хьалхашка къона специалисташ балха моттигашка дIачIоагIбара проблема а. Дешара заведенеш чакх а яьха хьабаьхкача кагирхошта хьалха эшаш дола бытови хьалаш вIаштIехьдаха магац тхона. Юххера а уж дIа-хьа бовд. Управлене кулгалхоша цун чIоагIа теркам тIабахийта а беза, хIаьта кастлуш специалисташ юкъе оза а уж шоай балха моттигашка дIачIоагIлургболаш мероприятеш чакхъяха а еза.

Тахан ца хуле а, кхоана кадраш дIаахар юкъарча балха Iаткъа доладургда, тIаккха бакъахьа деций из гIулакх юхатоха хьалхе а оамал бича?

Массехк дош ала безам бар са хIанз йолча хана управлене аппаратаи болхлоштеи юкъе эттача вIаши юкъ моттигах. Иззача хозрасчетагеи самоокупаемостагеи аьнначул тIехьагIа дикка лакхделар гIулакхерча наьха алапеш. ТIаккха, цунга хьежжа, цар балхах хьахула пайда а лакхбала беза-кх. Со цунца ала гIерт тха управлене аппарата болхлой къаста беза къаьнача, административни кулгалдеча, методашцара. Уж каст-каста хила беза балха моттигашка, приказашцеи соцамашцеи ца а деш, новкъостал де деза бурувдеттараштa.

Тха бурувдеттача балхий управлени иштта йоккха предприяти яц. тIаккха управлене аппарата болхлошта дукха бовзий бурувдеттараш юхьдухьала? Из хаттар аз сайна а оттаду, профсоюза кулгалхо хилара тарра, со декхарийла ва хIара болхло вовза.

Аз овлангара харцахьа лоархI рационализацех инженер йола нов. Шульга шийна рацпредложени хьаярга хьежаш ягIар. ТIаккха цо из кийчъю. Из къаьстта ха а кхетае а декхарийла я тха балха гIо эша моттигаш, каст-каста бурувдеттача хила, бурувдеттараштa хетар каьхата тIа Iоттадилла.

Вай массавар а кхета ха я ца баьча балха хоза отчеташ массадолчул лакхагIа уvттаеш хинна ханаш дIаяьннaлга.

Вай мехкдаьттан республике, хетаргахьа, цхьаккха а цецваргвац, бурувдеттачун болх халагIчарех ба аьлча. Болх бе безаш хул Iай, аьхки а, бус дийнахьа а шийлача фега, бурувтохача гаьна дIааха беза. Бурувдеттарий бригадай боаггIача бесса болх дIаоттабича — из лакха дикал йолаши ший ханахьеи бурувтеха скважинаш, промысловикаша совдаьккхача мехкдаьтта тоннаш, юххера а МагIалбика ший таро лакхъялар да.

ДIадахача 1988 шера тха коллективо толаме кхоачашйир производственни программа. Заданел совгIа 186 метр лоаман породех чакхдаьлар. Хьалхашка овттадаь декхараш халагIдале а, толаме дIабода болх укх шера а. Уж декхараш кхоачашде хала да опытни специалисташ ца хилча. МагIалбика УБР-е кадраш дIачIоагIдара проблемагахьа юхь ерзаяьй. Иштта, масала, массайолча буровойшка кхозза бIайха кхача буъалга вIаштIехьдаьккхад, йIайха сушилкаш хьалъяьй. ЦIеча уголокашта помещенеш къоастаяьй. Дикка хоалуш лакхденнад алапи а.

Жилищни проблемаш дIаяхар сихдар духьа, УБР-а коллективо шийна гаргадоаца гIулакх хьайицад — нах чубаха цIенош хьалдар. ДIадахача шера боахаме кепе предприяти социально дегIаахара гIирсий чотагIа хьалдаь эксплуатаце дIаденнад бархI квартира йола цIа. КарагIдаьннар кхы доккха хIама деце а — ша меттахьа баьннаб. XII-гIа пятилетка чакхъяллалца бурувдеттарашта хIара шера из мо цхьацца цIа хьалде соцам баьб.

Халахете а, тхона хьалхашка латта халонаш дIаяха тха а е тха кулгалхой а кара дац. Смежникашцара вIаши бувзам ба аз бувцар. Иштта, 1988 шера МагIалбика технологически транспорта управлене лаьрххIа йолча техника 220 единица хьа ца луш йисар тхона.

ХIаьта из да мовхьий бIаьш тоннаш шоай ханнахьа дIа ца яхьар, буровойш дукхача хана сайца латтар.

МагIалбика УТТ-и Сунженски автотранспортни предприятеи бехкагIа вахташ дIа-юха кхувлар юкъагIдоах.

Каст-каста буровойш сеца езаш хул «Малгобекнефть» НГДУ специализированни цехо хьалуш дола технически хий дIакъувлар бахьан долаш. ДIадахача шера из бахьан долаш тха буровойш сайца лаьттар дукха хIама ца эшшаш эзар сахьата. Цкъарчоа пайда боацаш хIама хета а тарлу цох, цхьабакъда кIоарга бурувтохача, кег-мег хIамаш хилац.

Шоаш хьажалаш... Ший ханнахьа бурувдеттар ца хувцаш, са ца лоIаш шоллагIча сменагIа кIаьдвеннача саго болх бича из ца Iаткъача Iац. Теркам лаьгIлу, бокъонца аварийни хьал отт.

Е цхьатарра бархI дийнахьа хий хиннадац № 25 йолча буровой, цу ерригача хана болх ца беш лаьттай из. ТIаккха скважина ствол чоалхане а яьнна, буровой чоалха авари хилар, из дIаяккха 15 эзар сом зе а хулаш.

КIезига а доацаш долаш да тха ОРС-а «Малгобекнефть» НГДУ, города планаш уvттаеча органашкара хьадеха хIамаш. МагIалбике — мехкдаьттахой город я, цудухьа я укхаза йоагIаш йола ОРС а. ХIаьта хьалхарча аргIагIа, из организаци, ший цIерага диллача, эшачунца мехкдаьттахой Iалашбе декхарийла я. Бе а дац малагIча боараме уж лакха мах бола товараш дIадекъ, ОРС-е е горисполкоме, цхьабакъда, бурувдеттараштa эшар дIакхачийта деза. Амма, дIадахача шера цу цIи аьккхача товарашца болхлой вIалла а Iалашбанзар.

Дуккха а бехкаш даха йиш йолаш ба тха болхлой. хIанз дефицит хиннача, налхаца, шекарца Iалаш ца барах а. Нагахьа юрта баха бурувдеттараш шекарца Iалашбой, налх царна боагIаш хиннабац. Сакъердам бар уж правилаш уvттаяьр малав ховлга.

Юрта вах е городе вах аьнна доацаш ма дий вай юкъарча гIулакхе хIара болхлочун карагIдувла хIамаш. Шоаш хьажалаш, мел халахетаргда буровой атта йоацача сменагIа болх а баь, Инаркъе бахаш хиларах талонех продукташ хьаэца йиш йоацача наха, МагIалбике прописка йолча цар новкъостий из де таро а йолаш.

Сона хац, МагIалбике мел баха нах дефицитни продукташца Iалашбе таро хургьяц ОРС-а, бакъда бурувдеттача балхий управлене болхлойи, гIулакхера нахи хIара бетта эшшача боарамагIа даьттани шекареи талонашца Iалашбе-м декхарийла я из.

ХIанз оаха лерхI УБР-а территоре тIа йоккха йоацаш тика хьаела. Тха безам ба цу тиканга гIолла массаза эшача товарел совгIа, лакха мах болча товарашца а тхоай болхлой Iалашбе.

Тешал тIехьадолаш

«Наха мара эшаций «скорп помощь»? Цамогаш хиннача хьайбана а ма эший из. Цун а ма дий са. ЧIоагIа кIалбисабар ер,маьл хургба хьона».

Цу тайпара дешаш дукха хоз Назраннерча ветлечебница заведующена Оздоев Абукара Султанэ. Бахача наьха хьайбашта дарба деш я из учреждени. Цун гIулакх дIакхача деза зона а зIамига яц — ерригa городи дукха хIама ца эшаш из миссел йола Наьсар-кертеи, Атта дац, хIара заявках наьха коа-карта ухаш, хьайбашта дарба де а, цул совгIа вIалла заявка еце а хьайба мел долча коз аргIанара вакцинаци а прививкаш а е аха.

ХIаьта а Султана кулгалдеча зIамигача коллектива кхоачашдулу ший декхар, дIа-хьа аха Iаьдала транспорт еце а. Цу гIулакха чIоагIа накъайоал заведующе ший машина.

— КПСС ЦК мартовски Пленумо нонагIо теркам тIабахийтаб бахача наьха коа-картарча боахама, — аьлар Султана.—ХIара дезала шоай коатIарча бешах, кхийчарча хьайбах, оалхазарах эцаш бола пайда а юкъе гIоргба Пленумо кхоачашде аьнна оттадьча декхара.

Ва а ва Султан-м профессиональни говзал лакха йолаш а балха опыт йокха йолаш а лор. 30 шу хьалха ше институт яьккхача хана денз, цахаддаш цу профессех болх беш хьавоагIа из. ТIехдика чакхваьлар дIадахача шера хиннача аттестационни комиссех а.

Дукхача Сийлен грамоташца, кхыдолча совгIаташца белгалдаьккхаб цун къахьегама никъ. Наьха тешал тIехьадолаш специалист ва Султан.

М. КАРАЕВ

Автора сурта тIа: С. А. ОЗДОЕВ.

Дош аьннача дац

Советски нах унахцIена хургбола гIулакх керттера лоархIаш я вай пачхьалкхе. Из вайна гуш да, хIана аьлча, хIара шера дукха ахча хьожаду цу гIулакха. Ахча хиларах пайда хургбац, нагахьа санна, дарба деш бола лораш ца хуле. Вай таханара керда вахар лархIа йиш йолаш да Апрельски (1985 ш.) КПСС ЦК Пленум хинначул тIехьагIа денз. Нах могаш хилар пачхьалкхеи политикаца нийсденна дIаэттад. Из хьагойташ я КПСС ЦК, министрий Совета «12 пятилеткеи 2000 шерага кхаччалцеи наьха унахцIено лораярах» бола соцам.

Наьха могашал лораяра гIулакх дийцад КПСС XXVII съезде, КПСС XIX Еррнгсоюзни конференце. Из доаггIача тайпара чакхдаккха аьнна партийнни советски органаша доккхий декхараш оттадаьд вайна хьалхашка.

Долчча тайпара аьлча, Сунженски районе наьха могашал лораяра гIулакх дика дIадодаш дац. Районера унахцIено лораяра хьал сайна хайначул тIехьагIа къамаьл дир аз керттерча лора заместитель волча Накостоев Мухьмадаца. Из а вар цу гIулакха чIоагIа сагоьа. Мухьмад бокъонца вола специалист ва, 1967 шера Волгоградски пачхьалкхеи медицински институт чакхъяьккхай цо. Цу хана денз, болх беш ва из районерча центральни больнице. Хьанар дола коммунист ший ма хулла болх тоабе гIерташ хьавоагIа.

Сунженски райисполкомо оттаяь я «Здоровье» яхаш цIи йола комплексни программа, дукха объекташ е лаьрхIад цига. Бакъдар аьлча, 1988 шера яь яла езаш яр хIанз райбольнице еш латта терапевтически корпус, Троицкеи Нестеровскеи хIанз а дIайолайннза я е лаьрхIа хинна поликлиникаш, юрташка ядача ворхI амбулаторно - поликлинически учрежденех, Серноводске улла цаI мара типови яц. Цу амбулаторешка эша хIамаш ца хилар бахьан долаш, наха лерттIа дарба де вIаштIехьдалац.

Сунженски районе вахаш 65 эзар совгIа саг ва. Цхьабакъда райбольнице улла Центральни поликлиника чIоагIа готта я, ши этаж йолча поликлинике лорий кабинеташ тоъац, бахача наха квартирашта лаьрхIа хиннад уж цIенош.

Сатем боацаш да берий консультаце гIулакх. Берашта консультаци еш вола ялх лор - педиатр цхьан кабинете вагIа. Ноаноша хьаккхувла, могаш а ца могаш а дола бераш, цхьан цIагIа дагIа дезаш хул, лораш хьажжалца. Кхы дикагIа дац юрташкарча берий консультацей гIулакхаш а.

Районе дика лелац наха сихха медицински гIо дара гIулакх а. 10 эзар сага лаьрхIа цхьа бригада а йолаш ерригаш хила езаш яр 10 бригада. Цхьабакъда болх беш кхо бригада мара яц. Цунца дувзаденна кхоачамбоацараш дукха да юрташка: Серноводске, Галашка, Ассиновске, Нестеровске, иштта кхычахьа а. Цу гIулакхага хьажа декхарийла я республикера здравоохранене министерства а.

Райбольницера кабинеташ готта хиларагIа, йолаш йола оборудовани Iоттае моттиг яц, тоаянза латт физиотерапевтически, бIаргий кабинеташ.

Вайна ховш да беррига болх кадраша дIахьолга. Цхьабакъда, ерригача районе цхьа невропатолог ва, кхоъ хила везача, эшаш ба отоларенколог, окулист, уролог, онколог, ревматолог, педиатр, терапевт. ХIара шера минздраве заявкаш теле а, эша специалисташ хьабоагIаш бац. Белгалде деза, укх тIеххьарча кхаь шера районе вайтав 53 специалистлор, царех 20 саг дIавахав вахареи балхеи хьалаш во хиларца дувзаденна.

Юрташка ядача аптекашка йолаш яц эша медикаменташ - молхаш, къаьстта а хилац антибиотикаш, цудухьа цамогаш бола нах уж базар тIара, сов ахча а телаш, ийе езаш хул.

Къаьстта воча хьал тIа я № 2 йола Галашкара больница. Районера 30 километр урагIа ваха везача улл Галашке. Лораш 30 процент мара бац, цига болх бе раьза хилац специалисташ, — эшар дац яхаш. Из бахьан долаш дIавахав кхо лор. Амбулатори чуулла цIенош тишденнад, уж дохаш латт.

Укх тIеххьарча шерашка районе хьалъяьй ши лечебни учреждени: Серноводске — амбулатори, Галашка — фельдшерско - акушерски пункт. тоаяь йолаш латт дIадахача шерашка еха лаьтта райбольницера берий отделени. 1989 — 1990 шерашка Асиновскеи, Серноводскеи, Нестеровскеи, Троицкеи хьаелла лаьрхIад «скорая помощь» яха пункташ.

Белгалдаккха деза, районе бахача наха деш дола, медицински гIулакх тоаде, яхаш лакхеяьрча организацешка дукха письмош яздаь хилар. Из нийса лархIа дезаш да, хIана аьлча, районе дукха ба къахьегаме хьалхалаттараш, шоай декхараш, перестройка дIадеххача тайпара, кхоачашдеш бола специалисташ, кхыбола болхлой а. ХIара саго толамаш дахар унахцIенонца дувзаденна да, нагахьа санна, цу гIулакха боаггIача тайпара теркам тIабохийте, цамогаш бола нах кIезигагIа хургба.

Т. ХАШИЕВ.

ГIО ДЕХАЧА ЛАЬТТАН ОАЗ

Газетий редакцешка санитарно - эпидемиологически станцешка дукха каьхаташ ух нитраташ кхийтта коартолаши, баьцадаараши даа йиш я е яц яха хаттар а долаш. Фу маIан долаш да «нитраташ» яха дош? Цунца дувзаденна малагIа тIахьожам лоаттабу кхачан продукташта вай республике? Наха ховш дац цох дола бакъдар. Цигара хьадоагIа тайп-тайпара хабараш, йоахараш, гIийбаташ.

Вайна лов, цу хьакъехьа долаш дар бокъонца ха. ХIана аьлча, базар тIара е пачхьалкхеи тикашкара нийца моллагIйола морковка, кабуц, харбаз-паста, кхыдола баьцадараш сага унахцIенала зене йола хIамаш йоахкаш я яхаш ювца йиш яц. Из иштта да аьнна хетар гIалатвувл. Дале а, «нитраташ» яха дош дукханахьа кхаьчад, из чIоагIа наьха садуаш да.

Нитраташ иштта а вешта а моллагIча баьцадаарашца йолаш я, царца уж сага кер чу а кхоач. Хила йиш йолча боармал кIезигагIа уж хилча, цар сага зе дац. Цхьабакъда, Iилмо бакъъеча нормаел сов тIехъяьлча, уж кхераме я.

ХIаьта, хими ше цу гIулакха бехке яц. Ма дарра аьлча, цхьаболчар цун таронех боаггIача тайпара пайда эц, вокхар технологи телхаю.

Белгалдаккха доагIа, дегIаца дIайннача нитратий дикалга хьежжа хьахул сага дукхагIа е кIезигагIа кислород тоъаш ца хилар. Къаьстта чIоагIа Iаткъ нитраташ наьких доахкача а зIамигача а бераштa.

НГIАССР республикански санэпидстанце даннеех, наха нитраташа зе даь моттигаш белгальяьннаяц.

Iилманхоша даьча тохкамаша хьахьекхар, дийнахьеи бусси саго ла йиш йола нитратий боарам хIара ханча эттача сага килограмм дозалла цхьа миллиграмм йолга. Советски Союзе из боарам 3,8 миллиграмм ба. Цунна чуйоагIа кхачанца, феца, хица йола нитраташ.

Мичара йоагIа баьцовгIашца совлен йола нитраташ? Хьалхарча даькъе, цу гIулакха бехке я ца эшаш лаьттанца дIаезеш йола азотни удобренеш, баьцовгIай кхачанцара йола дисбаланс. Из хьал эттача хана баьцовгIаш кхувц хьанийнача азотах пайда эца а цох органически вещество хьае а.

Вай лакхе дийцачох гуш да: азотни удобренеш лаьттаца зеча хана ший боарам а технологи а хила еза. Лаьтта лораде деза. Вицвала йиш яц — шоашца дукха нитраташ йолаш дола баьцадаараш гIо дехача лаьттан оаз йолга. Саг цамогаш хилча, шийна лоро язъяь таблеткаш бе бизза цамелаш, цхьацца мел цо.

Хаттар отт, хIана ду вай чIоагIа низ болча молхашца баьцовгIашта зе?

ХIанз йолча хана вай республике нитраташ кхийттача баьцовгIай продукцена тIахьожам лоаттабеш я республикански санэпидстанци. ЦаI мара йоацача Госагропрома лабораторе вIаштIехьдалац кхухьийташ мел йолча продукцена тохкам бе. Практико хьахьокхачогIа, Прибалтика республикашкеи Белоруссеи деча тайпара республике хIара боахаме ший ведомствени лабораторн хилча бакъахьа яр.

Колхозни рынкашка йохкача продукцех лаьца аьлча, цигара гIулакхаш во да. Ветеринарно - санитарни экспертиза доалехьа йола Респотребсоюз декхарийла яле а уж тохкамаш де.

Сона хет, цу ведомствай бехктокхаме болхлоша производства перестройка яь а ца Iеш, наьха унахцIено лораяра йолча юкъ-моттиге а перестройка е еза ха хьатIаенай аьнна. Енай коартолашта а баьцадаарашта царца йолча нитратий боарамга хьежжа маьхаш уvттаде деза ха.

Республикай дикагIча боахамий фирменни тикаш хьаелла еза ха тIаенай аьнна, хет сона, тIаккха продукце доаггIаш дола маьхаш шоаш овттаргда. Цхьанне эцаргдац дикал во дола баьцадаараш.

Са вIаштIехьдаьлар Грознерча, центральни рынке ваха. Цун кулгалхошца къамаьл даьчул тIехьагIа гучадаьлар 1988 шера 8 бетта мах бара правилаш телхаярах 4 эзар саг гIод техаи 200 совгIа саг административни бехктокхаме эзан хилар.

1988 шера 10 тонн совгIа тайп-тайпара йохка йиш йоаца юртбоахама продукци хьаяьккхай.

НГIАССР Госагропрома система фу ду баьцовгIай продукташца йолча нитратий боарама тIахьожам лоаттабара? Цу хаттара жоп делар вай республика Госагропрома юртбоахама продукци эцараи дикалеи госинспеце начальника А. Г. Пенькова:

— 1987 шера денз заготовительни организацеша баьцадaараш эц, продукцеца йолаш йола нитраташ СССР Минздраво оттабаьча боарамал дукхагIа яц аьнна луш йола сертификаташ хилча.

Цунца дувзаденна да колхозашеи совхозашеи йохкаш е промпереработке йохьийташ йолча баьцовгIай продукце хIара парти ший сертификаташ йолаш хила езалга. Из документ доацаш продукци хьаэца йиш яц. Госагропроме приказ техад: мел йолча продукцена тIахьожам лоаттабар духьа ший ханна качественни отбор а еш, уж лабораторе токсидаш я е яц тахка ахийтара порядок чIоагIъеш. Из дара бехктокхаме ба боахамаш шоаш, хIаьта продукце образецаш эц боахамашка хьалхе а кийчбаьча специалисташа. Кхашка дIаювш йолча культурай пробаш ю хьувкхам чуэцале 5 — 10 ди хьалха, хIаьта теплицашка хьалкхеечарна 2—3 ди хьалха, тIеххьара азотни подкормка маца яьй хьежже.

Яьха пробаш йохьийт химизаце лабораторе тохкам бе, цо пробаш хьакхаьчачул тIехьагIа ши-кхо ди далале боахамашка дIайохьийт сертификаташ е заключенеш. Сертификаташ йохьийт нагахьа санна нитраташ оттабаьча боармал тIех еце, хIаьта заключенеш — нитраташ йоагIачул дукхагIа яле. Цу заключене тIа белгалдоакх продукцеца совлен йола нитраташ дIаяхара де дезараш, масала хий тохар, хьувкъам чуэцалга тIехьадаккхар, чуийцачул тIехьагIа цхьа ха яьлча мара из продукци ца йохкар, и. кх. дI. Уж гIулакхаш даьчул тIехьагIа керда пробаш лабораторе дIайохьийт боахамо.

Нохч-ГIалгIайчен Госагропроме йолаш я оттабаьча боарамал тIех продукцеца нитраташ хилара факташ. Иштта, соахка «Труд» яхача совхоза кхебаьча хохашца дукха яр нитраташ. Фу дар цох хиннар? Цу совхоза продукци дIаэцаргья аьнна договор оттадаьча предприятеша из де тиганзар, хIаьта боахама доккха зе хилар. Стандартни боаца хохаш ше маьхалбаьхар боахамо. Цу тайпара моттиг нийсъелар Ачхой - Мартановски «Овощевод» яхача совхозе а.

Белгалдаккха деза, республике арахьара хьатIакхухьача продукцена а Госагропрома системо тIахьожам лоаттабелга.

Коартолаш, баьцадаараш, сомаш хьаэцача хана сертификаташ йоацаш хуле махбара - заготовительни организацеш декхарийла я лабораторе гIолла продукцеца йолча нитраташта тIахьожам лоаттабе.

Ала доагIа, Нохч-ГIалгIай Госагпрома Грознерча Iилманхошца договор оттадаь хилар, цу договорагIа Iилманхой де лерхIаш ба экспресс-метод йола моллагIча тика чу е заготовительни пунктташка оттае йиш хургйола аппараташ е. Цар новкъосталца, потребителий шоай сихеи аттеи вIаштIехьдаргда баьцадаарашца йолаш йолча нитратий боарам ха.

БаьцовгIай кхачан продукташца йолча нитраташта тIахьожам лоаттабара шоай болх беш ба Нохч-ГIалгIай ЦСМ стандарташкеи бустам беча хIамашкеи тIахьожам лоаттабеш бола пачхьалкхен инспектораш. Цар беча балха цхьа масал мара доаладергдац аз. 1986 шера январь бетта Ачхой-Мартановски района «Урожайный» яхача совхоза продукцена тохкам бир. Къоастадаь аьлча, стандарташа дIадеххача тайпара столови свеклашца йолча нитратий боарам мишта кхоачашбу хьажар духьа. Тохкама результаташа хьахьекхар, хьежача продукцеца йолча нитратий боарам хила йиш йолчунга диллача дукхха дукхагIа болга. Из бахьан долаш, 350 тонн свеклаш брак яьй. Цу тIа тIатоха деза, совхоза тикашка яхьийтача продукцега цунца цхьана хьежа хилар. Йохка бокъо йоацаш юха соцаяьй 250 кг свеклаш.

ХIаьта тохкама итогаш иштта я. Дукха нитраташ йолаш йола свеклаш кхеярах совхоз бехктокхамга эзар, цунна 77 эзар сом гIод а техар.

Аьннaчунца дувзаденна укх тайпара хаттар оттаде мегаргда: — хими цIенъяь юкъера дIаяккха мегаргъеций? Селла кIоарга ца а луш жоп лургда вай. Дунен мел йолча пачхьалкхенашка лелаеш я минеральни удобренеш. Удобренеш лаьттаца зеча хана ший боарам а технологи а йолаш хила еза. Лаьтта лораде деза.

Вай мел дечох пайда эца таро хургьяц сов дукха химически соединенеш лаьтта Iоаярах хулаш дола зе вай массанена — ахархочунгара министрага кхаччалца — ховш деце.

БIаьстен кхашкара балхаш юкъекхоачаш латт. ЧIоагIа лоархIам болаш да юртбоахама продуце кхеяра бехктокхаме бараша азотни удобренеш лаьттанца зеча хана из гIулакх теркам тIа а бахийта дир. Цу гIулакха тIахьожам лоаттабе декхарийла ба агрономаш.

ХIара дийнахьа ма юий вай маькх. Дицдала йиш яц вай цун чам а дикал а дукхагIча даькъе лаьттана дика гIулакх дарга хьежжа хулга.

И. МАЙТАК.

ЛИТЕРАТУРНИ ОАГIУВ

Тамурзиева ПаьтIамат

ВоIо наьнага яздаь каьхат

Са дукха еза, цаI мара
йоаца нана,
Ма елахь, сел чIоагIа уйла,
Хьайна со гаьна ваьннав,
яхаш

Нах боацача яха гIерташ,
Ма белхабелахь
Хьай безаме ши бIарг
ГIийла корта чубелле,
Ма лелалахь, со ваь, са
нана,

ВоагIарг ва со хьо йолча
Сайна тIадиллар кхочаш даь
ваьлча.

Дика мел йолчул,
ДикагIа йола, ва са нана,
Сагото хьайна тIа ма
увзалахь

ЦIавоагIарг ма вий из, аьле.
Дог хьай паргIат даккхалахь
Кхоачарг ва со, се ваьча
коа тIа

Цхьа хоза доагIарг долча
дийнахь

Хьамсара, ва са, нана,
Хьо кхера ма лелахь,
Эсала, зовза, вар из алар
Оалийтаргдац хьа воIо
Майра ва из мара.

Хьажалахь, ва са нана,
ВоагIарг ва со хьо йолча
Ер дуне сийрда хьона
даьккха

Чахкиев Юсап

Коч

Аз лелоргъя боча хеташ,
Iа совгIата енна коч.
Хьо массаза дагалатташ
Со каст-каста цунга хьож.

«Еннача юттийла», аьнна
Ловца баьккхар цхьан саго.
Ираз хургдий цул
тIехдаьнна,
Къоабал дой из хьа дего?

ГIалгIай кицаш

Хьаькъал — боккха низ.

* * *

Iийнне ца Iийначунга — дегIIане ца дегIар кхаьчад.

* * *

Хьаькъал низал а тол.

* * *

Хьехам а пайдана бац из дIаэца хьаькъал деце.

* * *

Дукха дезарах вIаьхий хиннавац.

* * *

Чарх мел кхестарах цхьан цергагIа соц.

* * *

Хьай хьал довзаш хила.

* * *

Даь дика накъадаьннад,
Даь во дисадац.

ДIаяздаьр
А. МАЛЬСАГОВ.

Бериханов Джабраил

Къизал

Малх хьежача дийнахь
теха
Ди мо хезар нйрча кхаъ,
Къаьна, къона дегаш
деха
Меттахь кхийтта дисар
халкъ.
Вайнахага кхаьча Iазап
Боарам боацаш къиза дар,
Мехках къаста кийчлий
довла
Яхаш, дорха салтий бар.
Нохч-гIалгIашка цу
дийнахьа
Кхаьчар дагадоаца во,
Дегаш эттIош хьайбаш
Iехар
Этта хатар кхетош мо.
БIехал санна голаш етташ
Поезд чоабол эцаш яр
БIенах деха лаьча санна
Адам Даьхенах даьлар.
Вагонашка чкъаьрий
санна
Кхотабенна боахкар нах,
Эзделах ца вохаш
цхьаккха
Дукха бовра лазарах.
Лаха велла моттиг
йоацаш
Мел вихьар цу наькъо
дIа?
Дийна волчоа
дицлургдоацаш
Хала дар из харцо ла.
Сталин, Берий къиза
хьайзар
Баьччан хьехам
тоIабаь,
БIаьшерашка
вIашкадийхкар
Цхьан дийнахьа хIалакдаь.

Кхуврч хьалсийга дай
Iобнга
Писар гIалаш чурташ мо,
МассагI висар сицар
къаьста
Безам болаш лоамаш го.
ДаьгIестенцар къаьста
болхаш
Вай даьша кхихьар
лаьтта
Байначарна гIайба хиле.
Лахьта дIайха лоаттаде.
ДагадоагIа балха водаш
Маькха чIегилг дас
кхихьа
Хьона я из, са кIаьнк,
яхаш
Ше ца юаш чукхихьа.
«Вай «Да» бахьан
хьалха!», яхаш,
Фашист оаташ кIантий
бар
ХIара къамах дикагI
волчоа
Топаш етташ Сталин вар.
Са халкъ, хьога
хинча бала
Оза тараз лаьтта дац.
Из лайнача сога ала.
ЖожагIате сенна ювц!
МоллагI хIама йохайнча
Муа боацаш хеттаяц,
Гунахь доацаш лайна
хало
Бекхам боацаш йисаяц.
Баркал хилда, парти
хьона
Харцо нийсса кхетаяь,
Теха хинна баргал
хоадош
Дай мехках тхо
кхетадаь.

БОХЧА

Дувцар

— Театре ваха къаьста ахча дал сона, вотн, — аьнна, ший качъуллаш бола тIормиг хьанийс а баь, ши кулг нийса Iо а дахийта салте санна ший даьна хьалхашка дIаэттар Илез.

— Укх киса дале долаш ва-кх хьо из къаьста ахча. Да-м дац, Илез! — аьнна, кхы Iаяха Илез теркал а ца веш, гон бе а елла, коанаIаргахьа дIаволавелар Дауд.

Долча хана дукха а тийннад. ХIанз а лургдар далаpe.

«ХIаьта фу пайда ба цун, хIанз сона дезача хана из ца хилча? Из иштта чIоагIа дезаш хиннадецаре хила а мегар-кх вотега уж ши эппаз» — йоахар Илеза шишийца.

— Керда дIаегIа га санна, ма латтий хьо-м, Илез. Из ахча иштта чIоагIа дезаш-м дац хьона? — аьлар, шоай коаналарах хьастам тохаш ше воаллашехьа а вотес.

Тахан мара-м сона из иштта чIоагIа дезаш а хиннадацар, вотн, — аьлар Илеза.

— Пхи-ялх минота, нана чуялица Iа сабардой, цунга-м хила а мегар из. НагIахьа санна хьо иштта сиха вале, туман каьхат мара дац сога, из тика тIа хувцийтаргда Iа. Хувцийта мукъагIа ховргдий хьона?

— Ховрга.

— ТIаккха миштa арга Iа?

— Ер тума хувцал сона, —аьнна, арга-кх.—Ийс сом каьхата ахчеи, хIаьта диса сом кагий ахчеи.

— Долче, волле сихагIа ца воде дешара тIехьаву саргва хьо.

— ТIехьависа-м йиш яц, вотн, — аьнна шийга дас хьакховдадаьча каьхата туман лич киса а белла, из кулг юха кисара хьаара ца доаккхаш, шорттига коара дIаараваьлар. Илез. ДIахо а водар из ший кулг киса а делла, гIарчI-гIарчI яхача туман лич киса ловза а беш, из чIоагIа сакъердаме хеташ. Кхы дIахо а ваха мегар из тика тIа дIакхачалца, нагахьа санна цIаьхха аьтта оагIорахьа наькъа йисте Iодежа уллаш цхьа бохча бIаргадайнадецаре. Кхы Iаяха сих а ца луш, дIакхайда из бохча хьа а ийца, шорттига дIаволавелар Илез. ХIаьта дукха ха ялалехьа цо бохча хьадийлача цу чу из дизза ахча доаллар.

«Фу дича бакъахьа дахьогI аз укхох? — йоахар цун зIамигача дего. ДIаделча да, дитача да?» Уж ши уйла дIаялацар Илеза керта чура.

«Дита-м вIалла йиш яц. тIаккха-м вотес ве а мегар со!» — йоахар цо. — ТIаккха хьанга дIаделча бакъахьа да? Лида Бексултановнайга е вотега?» Уж уйлаш керта чура дIа ца йоалаш школе дIакхаьчар Илез.

Шоатта дийнахьа дар из, кхо урок мара яцар цар, хIаьта кхо урок яьлча актови зале чубаха безаш бар уж теникий театрага хьэжа. Баьъдар аьлча, Илез-м хIанз виц а веннавар шийна воте ахча денна хиларах, из дагадоагIача а вацар.

Цхьабакъда, кхы сатохадаланзар Илеза, ше цхьа наькъа хIама лочкъаяь вагIаш санна хийтар цунна, чура дог доагаш санна.

Переменах гургал техача, деррига бераш классера дIаарадаьлча шорттига Лида Бексултановна ягIача дIатIа а ваха, аьлар Илеза:

— Лида Бексултановна!

— Аз ладувгI, Илез? — аьлар, цунна дIабара а хьажа Лида Бексултановнас.

— Хьоца дагавала везаш вар со, — аьлар халла Илеза, юхь тIара цIий а венна. Иштта цIийлуш оамал йолаш вар из. шийл вокккагIчунца къамаьл деш хилча.

— Хьадувцал, Илез, фуд из? Аз ладувгI хьога.

— Лида Бексултановна, тахан со школе хьавоагIаш ер ахча корадаьд сона, — аьнна, ший кисара бохча хьал а даьккха, из ягIача истола тIа Iодиллар цо.

— Корадаьд? — Мичара? — цецъяьнна, истола тIа уллача бохчана бIарахьажар Лида Бексултановна.

— Наькъ тIара корадаьд, вай тикана юхе гIолла хьавоагIаш.

— Тикана юхе гIолла хьавоагIаш? ТIаккха тика йийлаярий хайрий хьона?

— Ханзар. Аз из ве-м ванзар.

— Зензар ях Iа, тIаккха кхы сага хайрий из ахча хьона корадаьлга?

— Сона ховш-м ханзар.

— Дика да хIаьта, Илез, волле Iоха хьай метте. Аз бераш чудехаргда. — аьнна, дIаара а ца йоалаш, изIара ко хьа а льаца, берашка дIакхайкар из. Бераш хьачу а даьхка шо-шоай моттигашка Iохайшар.

— ХIа, бераш, ладувгIалаш, тахан шоатта ди да, ломма оршот дийнахьа кхо сахьат даьлча, даьй-ноаной кхетаче я вай. Диц ма лелаш из шоай даьшка —ноаношка дIаала. ХIанз шоай книжкаш классе а дите, дIачугIо актови зале.

Илез-м цига ваха йиш йолаш вацар, цунга-м къаьста ахча а дацар. Из бахьан долаш ший книжкаш хьа а ийца, цIаваха аьнна араволавеннавар из, цIаьхха из зе а зийна, Лида Бексултановнас юхасоцаваь мара. ТIаккха ший даьга къаьста ахча ца хинналга а, цо шийна тика тIа хувцийтаргда Iа, аьнна каьхата туман лич беннaлга а, ше хьавоагIаш тика йийла я, е къайла я ца зийналга а — деррига дIадийцар Илеза Лида Бексултановнайга. ХIаьта Лида Бексултановнас-м «хIама дергдац» аьнна, шийца дIавигар из.

Иштта сиха дIадахар Илеза из ди, сигала гIолла йода самолет санна.

Оршот дийнахьа ше школе деша хьавоагIаш вотега аьлар Илеза:

— Тахан школе хила веза хьо, вотн, кхо сахьат даьлча даьй-ноаной кхетаче я тха.

Кхо сахьат доалаш латтар. ЧIоагIа сатийна яр классе. Бераш чуйна математикагIа задачаш деш дагIар. ХIаьта нийсса кхоъ даьлар. ЦIаьхха из сатем бохабир наIарах пIелг теха, «Чуя мегаргйий со?» — аьнна, классе чуяьннача цхьан кхалсаго. Илеза а берашта а яйзар из. Цунна тIеххьа классе чубаьхкар берий даьй-ноаной, царца ший дэ а вайра Илеза. ХIаьта берригаш а хьагулбенналга шийна хайча, кулг хьал а айдаь, гIар соца а яь. даьй-ноаной кхетаче дIаяхьа аьнна эттар Лида Бексултановна.

— Деза новкъостий, — аьлар цо. — Тахан аз дийхадар шо укхаза цхьан гIулакха: Из фу гIулакх да дIадувцаргда аз шоана. Илез, хьавел, хьаоттал сона юххе. Илез яхаш ва ер кIаьнк. Укхал оамала дикагIа а. дикагIа дешаш а укх классе нагахьа дешархо вац. ХIанз санна волаш ер вокккха хуле, укхал дог цIенагIа долаш саг хуле тамаш я. Цунна дола тешал да аз хIанз шоана дувцаргдар а. Самардийнахьа со укхаза гIанда тIа Iохайна ягIаш, сона хьатIа а вена. ХIанзар ахча дезткъен итт тума корадаьд сона аьнна, сога хьаделар укхо.

ХIаьта из ахча дайна хиннар дIа ягIа Мадина я, шоана массанена а йовзаш йола. ХIанз цунна дош делча бакъахьа хет сона.

— Новкъостий, аз чIоагIа баркал оал Илеза а. цун даьнеи нанней — Дауда а Напсата а ер кIаьнк иштта дика кхеварах.

Кхы а дукха дийцар цо. Дукхха баркалаш аьлар Илеза кхычар а. Кхетаче яьннача гIолла, берашеи боккхийча нахен гобаьбар Илеза а цун даьна а. Дукха къамаьл дийцар цар Илезах лаьца. ХIаьта Илез-м бордбордагIа вела а велаш, корта Iочу а баха, цIаста мо цIий а венна латтар.

М. ЧАХКИЕВ.

САКЪЕРДАМЕ ДУВЦАРАШ

Цагенага аьннад:

— Цаген, хьай сесагах кхер ма йоахий хьо.

Жоп деннад Цагено:

— Бакъахьа кхер, сай сесагах мара кхерий со, хьачох мича кхер со.

* * *

КIира ха а йилла. юхалург ший гаргарча сагагара тума ахча даьккха хиннад Цагено. Цхьа кIира. ши кIира, бутт а баьлча ахчан цIи йоаккхаш хиннавац Цаген. Хьежа кIордадаь наIарга венав Цагена гаргара саг.

— Ай, ва Цаген, кIира ха а йилла, мара мича дихьадар Iа ахча. хIанз-м бутт а ма баьннабий, — аьннад по Цагенага, — вицвенна вагIа хьо?

— Даьра виц-м ма веннавацар со. Гаргара нах ма дарий вай, цхьа тума мара а мичад из, аьнна дIаIийнавар-кх, — аьннад Цагена.

— Из фуд, цхьа тума мара дац, яхилга. Тума а ахча дециий? Iайха дIадехаш мо юха хьадала а деза, гаргара дале а, юхалург ма дихьадарий Iа из.

— Из тума сона диттал вай гаргарло еце, вира ги йоаллийла из. — яьхад гаргарча сага декхар юхадийхад, аьнна эгIазвахача Цагена.

ДIаяздаьр
Мурат ЧАХКИЕВ.

Даьхен сийле хестаяьр

(Муталиев Хьажбийкара вахарахи кхолламахи)

Оаха кепатеха махкаллара, дукха ха йоацаш Наьсарен районе Экажкъонгий-Юрта хилар гIалгIай сийлахь вокккхача поэта, прозаика, драматурга, журналиста Муталиев Шовхала Хьажбийкара поэзен цIей.

Цига вIашагIкхийттача наха а дукххача газет дешараша а цун вахара а кхолламаа никъ кейайоазонга гIолла шоашта кIоаргга бовзийта яхаш дехарагIа оаха тахан кепатох Муталиева берригa кхоллама никъ бовзийташ, боашхаш йола материал.

Ший барайтта шу даьннача хана денз ше валлалца вIалла а кIаьдвалар фуд ца ховш, массаза а хьалхарча мугIарашка латташ, гIалгIай советски литература дегIадоаладара ший беррига низ дIабенначарех цаI ва Муталиев Шовхала Хьажбийкар.

Ше каралаьца гIулакх дукхадезаш, доккхача хьинарца къахьегарах, денгара — денга ший говзал дегIайоалаяра оамал беш хиларах, цун дика аьттув баьннаб дукхха а тайп-тайпарча жанрех дола говзаме йоазонаш де. Вай тахан майрра ала йиш йолаш да: из хиннав Сийлахь-йоккха Октябрьски революци ялар бахьан долаш хьахинна гIалгIай цIихеза поэт, лакха говзал йола прозаик, драматург, журналист, таржамхо...

ХIара ше даьча говзамеча йоазонца цо гойташ хиннад вай халкъа вахар — лелар, цун хьашташ, дагалоаттамаш, замах тIехьадисача тайп-тайпарча гIулакхашта духьал бирса къовсам лоаттабеш, хестадеш хиннад советски халкъий доттагIал, кортмукъа вахар. Цох тарра, нах хьаьналча къахьегама тIахьехаш, шерра интернациональни а патриотически а маIан долаш, ший зIамигача халкъа дукххача кхыча халкъащца дола доттагIлен бувзамаш гойташ, уж кхы а дегIадоаладара пах тIахьехаш я Муталиев Хьажбийкара тайп-тайпарча хана язъяь йола произведенеш.

Ала деза, из бахьан долаш йоазонхочун дика аьттув баьннаб гIалгIай советски литература юкъе тайп-тайпарча жанрай лард йолла, вай заман а заманхой а сурт — сибат гойта, гIалгIай советски литературе цIаккха а йовргйоаца лар йита.

Муталиев Шовхала Хьажбийкара кхоллам кIоаргагIа тахкара дикка лоархIаме хIама да цун вахара никъ бовзар.

1910 шера 10 июне Экажкъонгий-Юрта ваьхача хьаьналча ахархочун дезале ваьз Муталиев Шовхала Хьажбийкар. Цу юрта дIайихьай цо ший бера ха а. Ший 5—6 шу даьннача хана денз щий дас-нанас коа-карта а, ара а деш долча балхащца дакъа лоацаш, ше зIамига вале а, царна дика новкъостал де аьттув боалаш хиннав кIаьнк. Наггахьа мара нийслуш хиннаяц цунна ловза, хи тIа ваха. салаIа ха.

Сийлахь - йоккха Октябрьски социалистически революци хиннача хана ьорхI шу даьнна кIаьнк хиннав Хьажбийкар. Ше цу хана зIамига хиннавале а, цунна тIехьагIа а дика дагайоагIаш хиннай из ха а зама а. Къаьстта дега чу дийша хиннад цунна, кхыдараш а санна, ший халкъ а тоIадаь доалладаь паччахь дIаваьккхав, яхаш наха вIаши даьха кхааш, большевикаш боагIа, яхаш цар дог гIоздувлар. ХIаьта вIалла шеко йоацаш цун дег чу йоккха лар йита хиннай Къулбаседа Кавказе граждански тIом эттача хана Советий Iаьдал даккхара тIехьа ший юртахоша гойтача денало, уж контрреволюцена майра духьала оттаро. Из бакъдолга гойташ я цу замах лаьца тIехьагIа Хьажбийкара язъяь дукхха а произведенеш, масала, «Ваьча юрта», «Са хьаьша» яха стихотворенеш, «Кунтий пхьа», «Бирса ди» яха поэмаш, «Большевикаш боагIа» яха дувцар. Цар тIа бакъдола сурт дуллаш дикка йоккхача говзалца гойтаб вайна авторо Октябрьски революци хиннача хана а, граждански тIом лаьттача замагIа а хьаьналча къахьегамхоша шоай вахаре паргIато яккхара тIехьа лоаттабаь къовсам.

ЗIамига волча хана дайнар, дайзар, зийнар кхерий тIа даьча йоазонна тара да, оалаш да вайнаха юкъе. Цун тарра, цхьаккха саг а цецвала везаш хIама дац Муталиев Хьажбийкара ше вокккха хилча язъяь дукхха а произведенеш цу хана ше зийнача гIулакхашта хетаяь хилар.

1920 шера бIаьстий Советий Iаьдал кот а доалаш, чакхбаьннаб Къулбаседа Кавказе лаьтта бирса Граждански тIом. ХIаьта массехк шера контрреволюцена духьала лаьттача къахьегамхошта хьалхашка дукхха а керда декхараш эттар. Масала, дIадоладе дезаш хиннад керда вахар, юхаметтаоттабе безаш хиннаб наьха боахам. ХIаьта, цу хана мара Iояхка йолаенна хиннаяц гIалгIай юрташка керда школаш. Иштта советски Iаьдало юххьанца денз нахага дешийтара еш йола йоакхо бахьан долаш 1924 шера Наьсарерча школе деша вахар Хьажбийкар. Дикка вахара хало яйза вола кхувш воагIа кIаьнк тIатеIIа тIаверз дешара. Дукхха ха а, довза а безам болаш волча цо сиха Iомабу эрсий мотт, гойт ше дешарах дика кхеташ, цох сакъердалуш, ший сакхетам сиха дегIабоалабеш волга.

Иштта боккхача безамца цу школе шин шера дийшачул тIехьагIа, 1926 шера из деша отт Буро тIарча хьехархой техникума подготовительни отделене. ХIаьта цу гIулакхах вIалла шеко йоацаш доккха беркат доалл цунна. ХIана аьлча, цигача цунна бовза а бовз, без а лу цу техникуме гIалгIай мотти багахбувцамни хьехаш хинна Беков ДордагIа Темботи эрсий мотти литературен хьехаш хинна Виктория Константиновна Абрамован. Шоаш йоккха говзал йолаш хьехархой хиларах тарра, цар дика вIаштIехьдоал шоай дешархой хIама довзарца бола безам денгара — денга совбаккха, дегIабоалабе, уж обществении вахаре дакъалацара юкъеоза. Масала, цу хьехархоша хьалхале а лелаеш, техникуме каст-каста дIахьош хиннай тайп-тайпарча дунен а, эрсий а цIихезача прогрессивни йоазонхой кхоллама хетаяь йола сайренаш, вIашагIъекха хиннай краеведчески, литературни, багахбувцама кружокаш. Иштта керткерттерча йоазонхой произведенеш кIоаргга тохкаш, Россе мел даьхача халкъаша шоашта кортамукъале якххаре лоаттабаь къовсам бовзаш сиха дегIабоагIаш хиннаб цу техникуме дешаш хиннача наьха сакхетам.

Цул совгIа, цу шинна а хьехархочо йоккха терко еш хиннай вайнаьха халкъа багахбувцам бовзара а тахкара а. ТIехьагIа эрсий цIихезача йоазонхочо А. М. Горьке ма аллара, халкъа багахбувцамах царна гуш хиннай шийх халкъа йоазон литература хьахургдола лоархIаме лард. ХIаьта из гIулакх бахьан долаш цу лакха говзал йолча хьехархоша шоай дешархой уйлаш тIаозаш хиннай махулла дукхагIа вайнаьха багахбувцамах боккха пайда эцара. Шоай халкъа багахбувцама деша говзал йовзара а, тахкара а кхы а низ совбоалаш хиннаб дешархой, масала, шоаш А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтова, Л. Н. Толстойя, иштта кхычар а произведенеш Iомаеча хана, цар хьехархоша дукха масалаш а доаладеш вайнаьха багахбувцама тайп-тайпарча жанраех цар боккха пайда эцар белгалдича.

Ала деза, цу хана денз дIаволалу Муталиев Хьажбийкар вайнаьха багахбувцама тайп-тайпарча жанраех йола произведенеш дIаязъе. Къаьстта бокха теркам тIабохийт цо цу замах гIалгIай кицаш, турпала а лирически а иллеш, фаьлгаш дIаяздара. Из бахьан долаш цунна дика йовз вайнаьха багахбувцама тайп-тайпарча жанрай керттера белгалонаш, цар деша говзал. Шеко йоацаш цу гIулакхо сомабоаккх цун говзамеча дешаца бола безам. ХIаьта из безам гучабаларца а, цу тайпара гIулакх ший хьехархоша чIоагIа могадарца а, Хьажбийкара дагадох ший эгара хьалхара произведенеш хьакхолла, из дош низ мел-б тахка, аьнна. Цу тайпара низ тохкаш ше язъяь «БIарг бIарган церг церган» яха кхаь даькъах латташ йола пьеса Iоеш цо цхьан дийнахьа Беков ДордагIа Тембота. Дика цунга ла а дийгIа, тоъал цун автор хоаста а ваь, Тембота могаду къонача автора из пьеса Мальсагов Зоврбикага а дIахьокха. Юххера а сал цо Хьажбийкарга:

— Ай! Сона-м хьо стихаш язъеш ва ма моттарий?!

— Стихаш-м язъьяр аз, бакъда уж сов эсала язъяь, кхы а тоае езаш я-кх, — сал Хьажбийкара.

Белгалде доагIа, цу замах а цул тIехьагIа а цо гулдаь гIалгIай кицаш 1931 шера арадаьнача «ЦIе сийгаш» яхача гIалгIай литературни сборника тIа кепатеха хилар. 1940 шера Осмиев Хьамзатаца цхьана цо арахец вайнаьха багах бувцама дукхха а жанраш юкъейоагIаш дола «ГIалгIай фольклор» яха книжка.

Циггача, ший хьехархочунна хьалхашка уж эсала хиларах шийна чIоагIа эхь хете а, дагахьа Iоеш Хьажбийкара ше язъяь «ГIалгIай кхалсагага», «БIаьстен малх», «Оасар», «Октябра цхьайтталагIа шу», «Лоаман кхалсагага» яха стихаш.

— Ай хьо-м визза поэт хургволаш ма хиннавий. Уж-м тахан а тIехьа кIеззига тоайича кепатоха йиш йолаш ма йий, аьлар сога Тембота, — яхаш дагалувцар Хьажбийкара дукхха а цул тIехьагIа Беков ДордагIа Тембот ваь 90 шу дизара хетаяь 1963 шера 27 декабре хиннача собране ше къамаьл деш.

ХIаьта из бокъонца иштта хила а хиннад. Мальсагов Кураза Зоврбикен Беков ДордагIа Темботен дикка уж тоаеш новкъостал дарах уж ерригa произведенеш — стихаш а пьеса а — кепатеха араьлар 1928 шера «Сердало» газета тIа.

Иштта уж произведенеш язъярца а, царна «Сердало» газета тIа кепатохарца а дIаболабенна хиннаб цу хана ГIалгIай хьехархой техникума шоллагIча курса студент хиннача Муталиев Шовхала Хьажбийкара йоазонхочун никъ.

1928-ча шера «Сердало» газета тIа кепатеха арайоал Хьажбийкара язъяь кхы а массехк стихотворени — «Сердалон» ялх шу дизара», «Вай селькорий парад» и кх. дI. ХIаьта, иштта аьттув болаш ший литературни никъ дIаболабаларах дог гIоздаьнна Хьажбийкар цу шера дIаволалу «Культуран тIемахой» яха кхаь даькъах латташ йола керда пьеса язъе. Из пьеса къаьсттача книжка тIа арайоал 1930 шера.

Цу тайпара ГIалгIай хьехархой техникуме деша вагIача студентах кастта хул шин пьеса а дукхха стихотвореней а автор. ХIаьта цун йоазоний говзал дикка дегIаярах а, цо тIатеIIа кердкерда произведенеш язъеш къахьегарах а 1930 шера из дIаэц ГIалгIай литературни общества членалла а, цул тIехьагIа ГIалгIай пролетарски йоазонхой ассоциаце а.

1930—1933 шерашка Муталиев Шовхала Хьажбийкар болх беш хул «Сердало» газета редакце. Цу хана а дукхха поэтически произведенеш язъярал совгIа, из белгалвоал дукхха а публицистически йоазонаш дарца, Осмиев Сосе Хьамзатацеи Мальсагов Мухтарацеи цхьана дIаяхача замах тIехьадисача гIулакхащца къовсам лоаттабеш йола «Темаркъий» фельетонаш язъярца.

Ше цу хана дикка боккхача лоархIаме йола произведенеш язъяь автор вале а, ший образовани кхы а лакхъе дагавола Хьажбийкар 1933 шера деша вода Москверча Ерригсоюзни Коммунистически института журналистика факультета комсомольски отделене, хIаьта из 1935 шера чакх а йоакх.

Белгалде доагIа, общественни вахаре дика дакъа а лоацаш, цу институте дика дешарал совгIа, Хьажбийкара вIалла а лаьгIбалийтацар керд-керда говзаме йоазонаш дара болх. Из бахьан долаш Нохч-ГIалгIай книжни издательстве 1934-чеи 1935-чеи шерашка арахец цо «Вай долх», «Даьхе» яха шиъ стихотворенеи сборник.

Ший йоазонхочун а, журналиста а говзал кхы а лакхъяра боккха пайда эцаш дIайихьар Муталиев Шовхала Хьажбийкара ше Москверча журналистика институте деша вагIаш хинна ха. Цкъа-дале, литература тайп-тайпарча жанрех а, журналистиках а дола кIоаргга тохкамаш даь бола Iилманхой а, цар яздаь балхаш а довз цунна. ШоллагIа-дале, хIара денна хIана дац, аьнна царца семинарски а, практически а занятеш дIахьош хул цу хана ерригача Советски Союзе а цIихеза бола журналисташи йоазонхойи. Масала, цу хана «Правда» газета гIорваьнна публицист хинна М. Кольцов, кхы а дукхха газетий а, журналий а редакцешкара бехктокхаме болхлой. Царех хIаране оалаш дола дош лергах ца туллийташ, кIоаргга дега чу дужадеш, дика дешаш а, общественни вахаре ма хулла лоархIаме дакъа лоацаш а хиларал совгIа, царгара Iомалу из ший йоазонаш тIа общественни вахаре керттерча лоархIаме йола проблемаш уттае, социализм хьалъяра а керда саг хьалкхевара а вай парте визза вола гIонча хила.

ХIаьта Муталиев Шовхала Хьажбийкара говзамеча йоазоний чулоацам цу хана кхы а кIоаргбалар, кхы а лоархIамегIа хилар, из вай литературе керд-керда темаш юкъейоалаяра къахьегаш хилар дика гойташ дар вай лакхе хьоадаь дола 1934—1935 шерашка арадаьнна «Вай долх», «Даьхе» яхаш дола цун стихотворни сборникаш. Къаьстта боккхача лоархIаме яр царна юкъе яха Муталиев Хьажбийкара ше Москве дешаш волча хана язъяь, тахан а тIехьа гIалгIай советски литература юкъе шоай лакха мах бовзаш йола «Москве вода», «Даьхе», «Дахчан кад», «Къонал», «КIаьнк», «Теша» яхаш йола стихотворенеш.

Белгалде доагIа, наггахьа саг вац вай заманхоех царех массехк стихотворени дагахьа ца йовзаш. Дукххача наха юкъе шерра дIаяьржа, цар дегашка йийшай уж. ГIалгIай советски литература кхы а дукххача йоазонхой дик-дикагIа йолча произведенешца цхьана царех хиннай вай халкъа литература дошо ганз.

Из бахьан долаш вай тахан белгалданза далац: ше дикка лакха говзал йола поэт а, визза вола кердача заман викал а хиларах тарра, цу замах ше язъьяча дик-дикагIа йолча произведенешца автора дика вIаштIехьдаьннадар вай сийлахьча Коммунистически парте хьалхале а лелаеш, бартболча советски халкъаша даьхача дукххача доккхача толамех а, ерригача вай социалистически даьхенах а ший цIеначa дег тIара доагIаш дола бокъонца говзаме дош ала. Цул совгIа, цу замах цо язъьяча произведенеша дика гойтар цар автор массаза а вай мехкахой вахаре гучадувлаш мел дола кердадар зе, довз, тахка, из дукххача наха юкъе шерра дIадоаржаде, кхы а дегIадоаладе гIерташ хилар

(Инстедоалар хургда).

Тахан Грозне болх беш йолча библиотекех эгара лоархIамегIачарех цаI хет наха «Грознефть» объединене доалахьа йола Центральни Iилман-технически библиотека. Укхазарча книжкаех пайда эцараш дукхагIча даькъе Грозненски мехкдаьтта институтей техникумей студенташ, технически Iилмай даькъе къахьегаш бола Iилманхой, инженерно-технически болхлой, производства рационализатораши новатораши ба.

Царна эша гIо-новкъостал, гIулакх деш, цар хьашташ дизза кхоачащдеш, цар хьалхxe даьча заказагIа литература хьахоржаш а кхыча библиотекашкара из хьадехаш а гIо деш болча библиотекараштa юкъе къаьстта белгалйоалаш я книгохранилище болх беш йола Ахматукаева Тамара Усмановна. Шийтта шу даьннад цо укхаза хьаьнала къахьега. ХIанз йоккхагIйолча библиотекара декхараш кхоачащдеш я из. Дуккхьашха из укхаза балха енача хана цун хьехамча а хинна дIаэттаяр ЦНТБ керттера библиотекарь Мусаева Раиса Мусаевна.

Тахан Тамара ше а я хьехамча. Ше укхаза къахьегача юкъа массехк сага Iомаьяй цо ший атта боацача балха къайленаш. Царех ба Чалышева Люба, Преснякова Света, кхыбараш.

СУРТА ТIА: ЦНТБ йоккхагIйола библиотекарь Т. Ахматукаева.

Р. АУШЕВА сурт.